

ПЛЕНУМ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від 12 червня 2009 року N 2

Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами окремих положень цивільного процесуального законодавства Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. При здійсненні правосуддя у цивільних справах суд першої інстанції, неухильно дотримуючись норм матеріального та процесуального права, повинен забезпечити їх справедливий, неупереджений та упродовж розумного, але не більш встановленого законом строку розгляд і вирішення з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Цивільне судочинство здійснюється відповідно до [Конституції України](#), [Цивільного процесуального кодексу України](#) (далі - ЦПК), [законів України від 23 червня 2005 року N 2709-IV "Про міжнародне приватне право"](#), [від 23 лютого 2006 року N 3477-IV "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини"](#), а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та положень інших законів, нормативно-правових актів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Зокрема, при зміні розміру судового збору застосовується розмір, визначений на час вчинення певної процесуальної дії (збільшення розміру позовних вимог, оскарження судового рішення тощо), незважаючи на те, що при пред'явленні позову він був іншим.

2. Відповідно до положень [статей 55, 124 Конституції України](#) та [статті 3 ЦПК](#) кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси та брати участь у цих справах. Такі випадки передбачені, зокрема, в [законах України від 23 грудня 1997 року N 776/97-ВР "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини"](#), [від 5 листопада 1991 року N 1789-ХІІ "Про прокуратуру"](#), [від 25 червня 1991 року N 1264-ХІІ "Про охорону навколишнього природного середовища"](#), [від 12 травня 1991 року N 1023-ХІІ "Про захист прав споживачів"](#) (у редакції Закону від 1 грудня 2005 року N 3161-IV), [від 3 липня 1996 року N 270/96-ВР "Про рекламу"](#) (у редакції Закону від 11 липня 2003 року N 1121-IV).

Звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, не передбачених законом, розгляду не підлягають. У разі надходження такого звернення суддя

повертає заяву на підставі [пункту 3 частини третьої статті 121 ЦПК](#), а якщо такий характер звернення встановлено у попередньому судовому засіданні або під час судового розгляду - суд залишає заяву без розгляду з підстави, передбаченої [пунктом 2 частини першої статті 207 ЦПК](#).

Суддя вправі відмовити у відкритті провадження у справі лише з підстав, передбачених законом. Не допускається відмова у відкритті провадження у справі з мотивів недоведеності заявленої вимоги, відсутності доказів, пропуску позовної давності та інших не передбачених законом підстав.

Договір сторін про передачу спору на розгляд третейського суду ([стаття 17 ЦПК](#)) не є відмовою від права на звернення до суду за захистом. Разом з тим пред'явлення позову до суду за наявності такого договору не дає підстав для повернення заяви чи відмови у відкритті провадження у справі ([статті 121, 122 ЦПК](#)), за винятком передбаченого [пунктом 6 частини першої статті 207 ЦПК](#) обов'язку суду залишити заяву без розгляду, якщо від відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі заперечення проти вирішення спору в суді.

3. Згідно з [частиною третьою статті 6 Закону України від 7 лютого 2002 року N 3018-III "Про судоустрій України"](#) ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

[Статтею 107 ЦПК](#) встановлено, що всі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються судом першої інстанції, якими є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Тому законодавчі акти, які по-іншому визначають суди першої інстанції щодо певних цивільних справ (наприклад, [стаття 25 Закону України від 3 березня 1998 року N 137/98-ВР "Про порядок вирішення колективних трудових спорів \(конфліктів\)"](#), [стаття 85 Закону України від 21 квітня 1999 року N 606-XIV "Про виконавче провадження"](#)), відповідно до [частини третьої статті 2 ЦПК](#) не можуть бути застосовані. При надходженні заяви до передбаченого такими актами законодавства суду заява повертається особі, яка її подала, на підставі [статті 115, пункту 4 частини третьої статті 121 ЦПК](#).

4. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі [статтею 124 Конституції України](#) юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за [частинами першою і другою статті 15 ЦПК](#) у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за [Кодексом адміністративного судочинства України \(стаття 17\)](#) або Господарським процесуальним кодексом України ([статті 1, 12](#)) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Оскільки згідно зі [статтею 16 ЦПК](#) не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства.

5. Питання про підсудність справ визначається [ЦПК](#), зокрема: [розділом II](#) - щодо справ наказного провадження; [главою 1 розділу III](#) - щодо справ позовного провадження; [розділом IV](#) - щодо справ окремого провадження; [розділами VI, VII](#) - щодо заяв (скарг) стягувача, боржника, інших учасників виконавчого провадження, заяв (подання) державного виконавця з питань, пов'язаних з виконанням судових рішень; [главами 1 і 2 розділу VIII](#) - щодо

клопотань про визнання, звернення до виконання рішення іноземних судів; [статті 404](#) - щодо заяв про відновлення втраченого судового провадження; [статті 414](#) - щодо справ за участю іноземних осіб.

Якщо інше не встановлено ЦПК, позови пред'являються: до фізичної особи - до суду за місцем її проживання (ним не є місцеперебування); до юридичної особи - за її місцезнаходженням ([стаття 109 ЦПК](#)), яке щодо фізичної особи визначається відповідно до положень [статті 29 Цивільного кодексу України](#) (далі - ЦК) і [статті 3 Закону України від 11 грудня 2003 року N 1382-IV "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні"](#), а щодо юридичної особи - положень [статті 93 ЦК](#).

Письмовий договір сторін про визначення територіальної підсудності справи ([стаття 112 ЦПК](#)), крім справ, для яких встановлено виключну підсудність ([стаття 114 ЦПК](#)), може бути укладений лише до вирішення питання про відкриття провадження у справі та є обов'язковим не тільки для сторін, які в односторонньому порядку не можуть від нього відмовитись чи змінити, але й для суду.

Оскільки зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється до суду за місцем розгляду первісного позову, то на нього не поширюються правила [статті 114 ЦПК](#).

Перелік позовів, для яких установлена виключна підсудність, розширеному тлумаченню не підлягає. Правила виключної підсудності діють також у випадку пред'явлення кількох позовних вимог, пов'язаних між собою, якщо на одну з них поширюється виключна підсудність.

6. Відповідно до [частини четвертої статті 116 ЦПК](#) забороняється передавати до іншого суду справу, яка розглядається судом, незалежно від зміни обставин, які впливають на визначення підсудності справи, крім випадків, установлених частиною першою цієї статті. При цьому передача справи на розгляд іншому суду на підставі [пункту 1 частини першої статті 116 ЦПК](#) залежить від обґрунтованості клопотання відповідача.

Якщо після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду (розгляду справи по суті - [стаття 173 ЦПК](#)) виявиться, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності, суд передає справу на розгляд належному суду незалежно від волевиявлення сторін ([пункт 2 частини першої статті 116 ЦПК](#)).

У разі виявлення під час проведення попереднього судового засідання чи під час судового розгляду справи по суті порушення правил виключної підсудності суд ухвалою передає справу на розгляд іншому суду ([частина четверта статті 116 ЦПК](#)).

7. Позовна заява подається до суду в письмовій формі і за змістом повинна відповідати вимогам [статті 119 ЦПК](#). У зв'язку з цим суди мають звертати особливу увагу, зокрема, на те, що у позовній заяві повинні не лише міститися позовні вимоги, а й бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, і зазначені докази, що підтверджують кожну обставину.

Якщо заява не відповідає вимогам [статей 119, 120 ЦПК](#) або не сплачено судовий збір чи не оплачено витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, суддя відповідно до вимог [статті 121 ЦПК](#) постановляє ухвалу, в якій повинні бути зазначені конкретні підстави залишення заяви без руху, в тому числі й розмір несплачених судових витрат, і надає строк для усунення недоліків, тривалість якого визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням характеру недоліків, реальної можливості отримання копії ухвали, яка повинна бути надіслана заявнику негайно, та їх виправлення.

Якщо порушення правил [статей 119, 120 ЦПК](#) виявлені при розгляді справи, вони усуваються в ході судового розгляду або настають наслідки, передбачені [пунктом 8 частини першої статті 207 ЦПК](#).

Подання доказів можливе на наступних стадіях цивільного процесу, тому суд не вправі через неподання доказів при пред'явленні позову залишати заяву без руху та повертати заявнику.

У разі пред'явлення позовної заяви особами, які діють на захист прав, свобод та інтересів іншої особи ([частина перша статті 45 ЦПК](#)), у заяві повинні бути зазначені підстави для такого звернення, а їх незазначення тягне наслідки, передбачені [частинами першою і другою статті 121 ЦПК](#).

8. Пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі чи залишення заяви без руху, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному [статтею 33 ЦПК](#). У разі, якщо норма матеріального права, яка підлягає застосуванню за вимогою позивача, вказує на те, що відповідальність повинна нести інша особа, а не та, до якої пред'явлено позов, і позивач не погоджується на її заміну, суд залучає до участі в справі іншу особу як співвідповідача з власної ініціативи. Після заміни неналежного відповідача або залучення співвідповідача справа розглядається спочатку в разі її відкладення або за клопотанням нового відповідача чи залученого співвідповідача та за його результатами суд відмовляє в позові до неналежного відповідача та приймає рішення по суті заявлених вимог щодо належного відповідача.

[ЦПК](#) не передбачає можливості заміни позивача за ініціативою суду.

9. Згідно зі [статтею 38 ЦПК](#) особи, які беруть участь у цивільній справі, можуть брати у ній участь особисто або через представника (крім справ про усиновлення). Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Повноваження представника сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, посвідчені документами, зазначеними в [частинах першій - третій статті 42 ЦПК](#), а повноваження адвоката також і ордером, який видається відповідним адвокатським об'єднанням, або договором, дозволяють йому вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені не у виданому ордері, а в довіреності чи договорі.

Представник, якому згідно з [частиною шостою статті 42 ЦПК](#) фізична особа надала повноваження за усною заявою, про що зазначено в журналі судового засідання, має право на вчинення усіх процесуальних дій у справі, на подання скарги до суду вищої інстанції та участь у її розгляді, якщо усною заявою не обмежувалися права представника.

10. Згідно зі [статтею 121 Конституції України, частиною другою статті 45 ЦПК і статтями 35, 36¹, 56 Закону України "Про прокуратуру"](#) прокурором, який може шляхом пред'явлення позову в суді першої інстанції або на будь-якій стадії цивільного процесу здійснювати представництво громадян у випадках, передбачених законом, і представництво держави, підстави якого обґрунтовує сам, є: Генеральний прокурор України та його заступники, підпорядковані прокурори та їх заступники, старші помічники і помічники прокурора, начальники управлінь і відділів, їх заступники, старші прокурори та прокурори управлінь і відділів, які діють у межах своєї компетенції.

Повноваження такого прокурора на участь у судовому засіданні, коли він діє на виконання конституційної функції представництва, підтверджуються службовим посвідченням.

У справах, в яких прокурор не виконує функції представництва, а прокуратура виступає як сторона в цивільному процесі, повноваження їх представника, крім керівника прокуратури, повинні підтверджуватися документами, визначеними [статтею 42 ЦПК](#).

11. Особа, яка надає правову допомогу, не є особою, яка бере участь у справі, а належить до інших учасників цивільного процесу, тому вона не може замінювати в процесі особу, якій надає правову допомогу, та бути її представником і в ході розгляду справи має лише ті права, які зазначені в частині другій [статті 56 ЦПК](#).

12. Визначаючи розмір судового збору, суди повинні мати на увазі, що заяви, в яких порушується питання про одночасне вирішення майнового і немайнового спорів, оплачуються судовим збором за ставками, встановленими для позовів майнового характеру, і ставками для вимог немайнового характеру. Відповідно до правил [статті 88 ЦПК](#) у разі визначення при відкритті провадження у справі судового збору в розмірі меншому, ніж передбачено законом, недоплачена сума стягується в дохід держави з позивача при відмові в позові, а при задоволенні позову - з відповідача.

При повному або частковому задоволенні позову майнового характеру до кількох відповідачів судові витрати, понесені позивачем, відшкодовуються ними пропорційно розміру задоволених судом позовних вимог до кожного з відповідачів.

При пред'явленні позову та ухваленні рішення за вимогами про право спадкоємців на майно судовий збір визначається судом, виходячи із загальної вартості майна, і витрати на його оплату покладаються на кожного спадкоємця пропорційно до виділеної йому частки.

Граничні розміри компенсації за судовими рішеннями витрат сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду, із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведення судових експертиз, витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, відповідно до [статей 85 - 87 ЦПК](#) визначено [постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року N 710](#) (зі змінами, внесеними згідно з [постановами Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року N 869](#), [від 27 квітня 2006 року N 590](#), [від 26 червня 2007 року N 870](#)) "Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів".

Визнання позову чи добровільне задоволення вимог відповідачем після пред'явлення позову не звільняє його від відшкодування понесених позивачем судових витрат при ухваленні рішення або при закритті провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову з мотивів задоволення його вимог відповідачем.

У тому разі коли питання про судові витрати не було вирішено при ухваленні рішення, суд, що його ухвалив, вирішує це питання відповідно до [пункту 4 частини першої статті 220 ЦПК](#) за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи ухваленням додаткового рішення. У зв'язку з цим питання про судові витрати не можуть вирішуватись іншим судом або шляхом пред'явлення позову в іншій справі.

13. Відповідно до положення [статті 82 ЦПК](#) суд може за наявності певних підстав своєю ухвалою лише відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі і не має права зменшити або звільнити від сплати судового збору, оскільки таке право суду надано тільки щодо судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, які визначені [частиною третьою статті 79 ЦПК](#).

14. Питання про відкриття чи про відмову у відкритті провадження у справі, зміну підсудності тощо повинно бути вирішено суддею у встановлений законом строк шляхом постановлення відповідної ухвали. Оформлення зазначених процесуальних дій іншим способом не допускається.

Зміст ухвали про відкриття провадження у справі повинен відповідати вимогам [частини четвертої статті 122 ЦПК](#), зокрема, в ухвалі повинні бути зазначені час і місце попереднього судового засідання та пропозиція відповідачу подати в зазначений строк письмові заперечення проти позову та посилання на докази, якими вони обґрунтовуються.

15. Судам слід мати на увазі, що оскільки від належного вирішення питання про прийняття зустрічного позову, позову третьої особи із самостійними вимогами та об'єднання і роз'єднання позовів залежить своєчасний і правильний розгляд заявлених вимог, то ці процесуальні дії необхідно провадити у точній відповідності з правилами, встановленими [статтями 123 - 126 ЦПК](#).

Відповідач має право пред'явити зустрічний позов до або під час попереднього судового засідання ([частина перша статті 123 ЦПК](#)), а треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу шляхом пред'явлення позову до однієї чи обох сторін до закінчення судового розгляду ([частина перша статті 34 ЦПК](#)).

Позовні вимоги кількох осіб до одного й того ж відповідача або позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не допускається, коли відсутня спільність предмета позову (наприклад, позови кількох осіб про стягнення зарплати чи про поновлення на роботі).

Роз'єднання кількох поєднаних в одному провадженні вимог може мати місце лише за умови, що їх сумісний розгляд ускладнює вирішення справи (зокрема, у зв'язку з необхідністю призначення складної експертизи за окремими вимогами, тривалого відрядження або тяжкого захворювання одного чи кількох з позивачів або відповідачів). У разі роз'єднання позовів підставою для провадження щодо вимог, виділених у самостійне провадження, є ухвала суду про роз'єднання позовів і копія пред'явленого позову.

16. Відповідно до [частини першої статті 153 ЦПК](#) заява про забезпечення позову розглядається судом у день її надходження без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі. У зв'язку з цим вжиття заходів забезпечення позову можливе не лише при проведенні попереднього судового засідання, здійсненні процесуальних дій з підготовки справи до судового розгляду чи під час судового розгляду, а й одночасно з відкриттям провадження у справі чи після постановлення такої ухвали. Винятком є заява про забезпечення позову з метою запобігання порушення права інтелектуальної власності, яка може бути подана та підлягає розгляду до подання позовної заяви ([частина четверта статті 151 ЦПК](#)). Заява про забезпечення позову за змістом повинна відповідати вимогам [частини другої статті 151 ЦПК](#). Клопотання про забезпечення позову може міститись як безпосередньо в позовній заяві, так і в окремій заяві.

Вживаючи заходи забезпечення позову, необхідно враховувати роз'яснення, дані в [постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року N 9 "Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову"](#).

Вирішуючи питання про забезпечення позову, суд повинен враховувати, що ця обставина може спричинити шкоду відповідачеві та іншим особам. У зв'язку з цим суд чи суддя

повинні роз'яснити позивачеві, який просить забезпечити позов, наслідки можливого завдання відповідачеві збитків і за наявності для цього відповідних підстав вимагати застави.

17. Відповідно до вимог [статті 7 ЦПК](#) суд має забезпечити при розгляді справи здійснення цивільного судочинства державною мовою, складання судових документів лише державною мовою, незалежно від клопотання учасників процесу. ЦПК не зобов'язує суд перекладати складені ним судові документи чи посвідчувати їх в разі здійснення перекладу іншими особами.

Разом з тим з урахуванням [статті 10 Конституції України](#) особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою, вправі робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому [статтями 22, 23, 55, 86, 130, 164](#) та іншими нормами ЦПК. За змістом [статті 55 ЦПК](#) запрошення перекладача до участі у справі є обов'язком особи, яка бере участь у справі, а не суду.

18. Згідно з [частиною восьмою статті 6 ЦПК](#) учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, а також використовувати портативні аудіотехнічні пристрої без дозволу суду, додержуючись при цьому належного порядку. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускається на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі. Ці дії повинні здійснюватися за ухвалою суду на визначених судом місцях у залі судового засідання і з урахуванням думок учасників процесу можуть бути обмежені в часі.

19. За правилами [частини першої статті 21 ЦПК](#) суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участь в розгляді цієї справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, у перегляді справи у зв'язку з винятковими обставинами, а так само у новому розгляді її судом першої інстанції після скасування попереднього рішення або ухвали про закриття провадження у справі. Проте скасування іншої ухвали, якою не закінчувалося провадження у справі (про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування судового наказу, забезпечення позову або скасування забезпечення позову, повернення заяви позивачеві (заявнику), відмову у відкритті провадження у справі, зупинення провадження у справі, залишення заяви без розгляду тощо), не відстороняє суддю від повторної участі у справі.

20. Перевіряючи явку в судові засідання осіб, які беруть участь у справі, суд установлює, чи повідомлені ті, хто не з'явився, про час і місце судового засідання з дотриманням вимог закону, чи вручені особам, які беруть участь у справі, судові повістки в строк, визначений [частиною четвертою статті 74 ЦПК](#).

При цьому відповідно до [частини дев'ятої статті 74 ЦПК](#) щодо виклику відповідача в суд через оголошення в пресі належним повідомленням буде вважатися те, яке здійснене через друкований орган, визначений Кабінетом Міністрів України, і лише у разі, якщо місце проживання (перебування чи роботи) або місцезнаходження відповідача невідоме навіть після звернення позивача до адресного бюро й органів внутрішніх справ (докази чого мають бути у справі), а не при його неявці в судові засідання, коли відоме його місце проживання, оскільки явка до суду є правом, а не обов'язком сторони у справі ([частина перша статті 27 ЦПК](#)).

У разі неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі, належним чином і в установленому порядку повідомленої про дату судового засідання, питання про можливість судового розгляду вирішується з урахуванням вимог [статей 169, 224 ЦПК](#).

21. Встановлюючи особи учасників процесу, які з'явилися в судове засідання, суду на підставі даних паспорта, службового посвідчення чи іншого документа, що посвідчує особу, належить з'ясувати їх прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, рід заняття і місце проживання. З'ясування інших відомостей чи обсягу повноважень у певних учасників процесу (наприклад, представника юридичної особи, свідка, експерта, спеціаліста) здійснюється на підставі окремих норм процесуального законодавства з метою забезпечення встановлення наявності/відсутності обставин, які виключають можливість участі в процесі, чи родинних та інших стосунків зі сторонами, що впливає на оцінку доказів.

22. Виконуючи вимоги [статті 167 ЦПК](#), головуючий має роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, зокрема ті, що передбачені [статтями 10, 11, 27 і 31 ЦПК](#), а також попередити про те, що вони зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Клопотання осіб, які беруть участь у справі, з питань, пов'язаних з розглядом справи, суд вирішує негайно. Відкладення вирішення клопотань не допускається. Відмова в їх задоволенні не позбавляє права осіб, які беруть участь у справі, знову заявляти клопотання з того самого питання в процесі судового розгляду, якщо при цьому немає зловживання процесуальними правами. Суд вправі при вирішенні повторного клопотання з урахуванням зміни обставин у ході розгляду справи постановити іншу ухвалу по суті заявленого клопотання.

23. Розглядаючи і вирішуючи цивільні справи на засадах змагальності та диспозитивності, суди відповідно до положень [статей 10, 11 ЦПК](#) повинні роз'яснювати особам, які беруть у ній участь, їх права та обов'язки, попереджувати про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяти здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом.

Розглядаючи справи, судам слід неухильно виконувати вимоги [статей 58, 59 ЦПК](#) про належність і допустимість доказів. Зокрема, [статтею 57 ЦПК](#) передбачено, що доказом у справі є пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків. Тому пояснення зазначених осіб, отримані не за процедурою допиту свідків ([стаття 184 ЦПК](#)), не можуть використовуватися як засіб доказування.

24. З'ясовуючи після доповіді про обставини справи, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду, головуючому необхідно уточнити, в якому обсязі та з яких підстав підтримується позов або в якій частині визнається позов, а якщо сторони мають намір укласти мирову угоду, то на яких конкретно умовах ([стаття 173 ЦПК](#)).

При відмові позивача від позову суд лише перевіряє повноваження на такі дії його представника, якщо він бере участь у справі та висловив такий намір.

У разі визнання відповідачем позову, яке має бути безумовним, і якщо таке визнання не суперечить закону й не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб (не відповідача), суд ухвалює рішення про задоволення позову, обмежившись у мотивувальній частині рішення посиланням на визнання позову без з'ясування і дослідження інших обставин справи.

Суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Якщо сторони виявили намір укласти мирову угоду, то при необхідності їм може бути надана можливість оформити умови мирової угоди, для чого суд оголошує перерву в судовому засіданні. У разі якщо умови мирової угоди не суперечать закону, не порушують права, свободи чи інтереси інших осіб (не сторін), суд визнає мирову угоду та закриває провадження у справі.

До ухвалення судового рішення щодо кожної із зазначених процесуальних дій суд роз'яснює сторонам їх наслідки.

25. Відповідно до [частини першої статті 61 ЦПК](#) обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню. Проте в ході розгляду справи сторона може відмовитися від визнання нею чи її представником обставин, довівши при цьому належними та допустимими доказами, що вона визнала обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною ([частина перша статті 178 ЦПК](#)). При доведеності причин відмови від визнання обставин суд постановляє ухвалу, яка оскарженню не підлягає, після чого такі обставини доводяться в загальному порядку. Зокрема, це означає, що іншій стороні у справі може бути надано право подати докази на підтвердження чи заперечення тих обставин, які вона своєчасно ([стаття 131 ЦПК](#)) не подала у зв'язку з попереднім визнанням обставин.

26. Під час судового розгляду предметом доказування є факти, якими обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше юридичне значення для вирішення справи (причини пропуску позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні рішення.

Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.

27. Виходячи з принципу процесуального рівноправ'я сторін та враховуючи обов'язок кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається, необхідно в судовому засіданні дослідити кожний доказ, наданий сторонами на підтвердження своїх вимог або заперечень, який відповідає вимогам належності та допустимості доказів ([статті 58, 59 ЦПК](#)) в порядку, передбаченому [статтями 185, 187, 189 ЦПК](#).

Не можуть бути використані як показання свідків їх письмові пояснення, тому у відповідних випадках (наприклад, якщо пояснення таких осіб мають значення для справи і допитати їх неможливо) вони приймаються судом як письмові докази ([стаття 64 ЦПК](#)).

Разом з тим суд вправі при повторному розгляді справи після скасування раніше ухваленого рішення оголосити й оцінити в сукупності з іншими доказами показання свідків, що мають значення для вирішення справи, допитаних у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, якщо участь таких свідків у новому судовому засіданні на підставі наданих доказів не вбачається можливою (внаслідок хвороби, тривалого відрадженьня тощо), за винятком випадку, якщо суд вищої інстанції у своїй ухвалі зазначив, що мало місце порушення норм процесуального закону при їх допиті.

Виходячи зі змісту [статті 59 ЦПК](#) та з урахуванням положень [частини першої статті 218 ЦК](#), не може стверджуватися показаннями свідків наявність правовідносин, що виникають з правочинів, для яких законом встановлено письмову форму.

28. Якщо при дослідженні письмових доказів особою, яка бере участь у справі, буде подана заява про те, що доданий до справи або поданий іншою особою для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є фальшивим, особа, яка подала цей документ, може відповідно до [частини другої статті 185 ЦПК](#) просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. При відсутності з її боку таких процесуальних дій, особа, яка подала заяву, має згідно із загальними правилами доказування ([стаття 60 ЦПК](#)) подати відповідні докази, що спростовують значення відомостей оспорюваного документа і могли бути підставою неприйняття його до уваги під час оцінки доказів. У разі необхідності за клопотанням особи, яка зробила таку заяву, суд відповідно до правил [частини четвертої статті 10 ЦПК](#) сприяє їй у збиранні цих доказів (призначає експертизу, витребує інформацію від особи, за іменем якої видано документ, оголошує перерву або відкладає розгляд справи, якщо це потрібно, тощо).

Суд має право в ході відповідей експерта на питання з'ясувати їх суть та ставити експерту питання після закінчення його допиту особами, які беруть участь у справі.

Роз'яснення та доповнення до висновку експерта викладаються письмово, підписуються ним і приєднуються до справи.

29. Під час дослідження доказів суд, залучивши спеціаліста до участі у справі, може скористатися його усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Оскільки завданням спеціаліста є сприяння суду та особам, які беруть участь у справі, в дослідженні доказів і допомога спеціаліста технічного характеру не замінює висновку експерта, то в разі, якщо за результатами консультації чи роз'яснень спеціаліста виникнуть обставини, які потребуватимуть дослідження або оцінки, суд може запропонувати сторонам надати докази або заявити клопотання про призначення експертизи.

30. Заочний розгляд судом цивільної справи відповідно до [статті 224 ЦПК](#) допускається лише у тому разі, коли відповідач або всі відповідачі у справі, якщо їх було кілька, повідомлені належним чином про час і місце судового розгляду, не з'явилися в судові засідання при відсутності в ньому їх представників і від них не надійшло повідомлення про причини неявки чи зазначені ними причини визнані неповажними або такі особи залишили залу судового засідання до його закінчення і проти такого розгляду справи не заперечує позивач та ним не було змінено предмета або підстави позову чи розміру позовних вимог. У разі внесення таких змін заочний розгляд справи провадиться у випадку неявки за зазначених вище умов відповідача (всіх відповідачів) після одержання ним (ними) повідомлення суду про ці зміни. Відповідач, який був видалений із зали судового засідання в порядку застосування заходів процесуального примусу, не може вважатися таким, що не з'явився в судові засідання.

Про заочний розгляд справи суд повинен постановити ухвалу і проводити його за загальними правилами з винятками та доповненнями, встановленими [главою 8 розділу III ЦПК](#).

Зокрема, у резолютивній частині рішення, копія якого направляється відповідачеві не пізніше п'яти днів з дня його проголошення, має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд.

Заочне рішення може бути переглянуто судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача, поданою протягом десяти днів з дня одержання його копії, з дотриманням судом вимог [статей 228 - 232 ЦПК](#).

Суд скасовує заочне рішення, якщо визнає, що відповідач не з'явився в судове засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи.

31. Суди повинні виходити з того, що згідно зі [статтею 191 ЦПК](#) відкладення розгляду справи може мати місце у випадках, передбачених цим Кодексом (наприклад, [статтями 169, 170, 224](#)), а також у разі неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі в справі інших осіб. У разі необхідності подання нових доказів суд оголошує перерву на час, необхідний для цього, і після його закінчення розгляд справи продовжується.

Суд, відкладаючи розгляд справи або оголошуючи перерву в її розгляді, призначає відповідно день нового судового засідання або його продовження, про що ознайомлює під розписку учасників цивільного процесу, присутніх у судовому засіданні. Учасників цивільного процесу, які не з'явилися або яких суд залучає вперше до участі в процесі, викликають у судове засідання на призначений день у порядку, визначеному [статтями 74 - 76 ЦПК](#).

У разі відкладення справи суд повинен допитати свідків, які з'явилися, якщо в судовому засіданні присутні всі особи, які беруть участь у справі. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову.

Виходячи із закріпленого [статтею 159 ЦПК](#) принципу безпосередності судового розгляду, докази повинні бути досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, незалежно від того, чи досліджувалися ці докази тим же складом суду в іншому судовому засіданні. Разом з тим, якщо розгляд справи відкладався, а сторони не наполягають на повторенні пояснень учасників цивільного процесу, наданих раніше, знайомі з матеріалами справи, в тому числі з поясненнями учасників цивільного процесу, суд може надати їм можливість підтвердити раніше надані пояснення без їх повторення, доповнити їх і поставити додаткові питання.

32. Відповідно до вимог [частини другої статті 208 ЦПК](#) всі питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду у випадках, установлених цим Кодексом, суд має вирішувати шляхом постановлення ухвал, які залежно від характеру і складності питання, що ними вирішуються, оформляються або окремим процесуальним документом, постановленим у нарадчій кімнаті, або проголошуються усно в судовому засіданні із занесенням до журналу судового засідання і мають відповідати за змістом [статті 210 ЦПК](#) та окремим вимогам з цього приводу, що містяться в інших нормах ЦПК.

33. Суд зупиняє або закриває провадження у справі чи залишає заяву без розгляду з підстав, передбачених відповідно [статтями 201, 202, 205, 207 ЦПК](#), перелік яких є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Закінчення провадження у справі з цих підстав без ухвалення рішення має бути належно вмотивовано в ухвалах, постановлених з цього приводу. Про наслідки вчинення зазначених процесуальних дій суд роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, відповідно до [частини четвертої статті 10 ЦПК](#) і правил, що їх регулюють.

Суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у випадках, передбачених [статтею 201 ЦПК](#), а за наявності підстав, визначених [статтею 202 ЦПК](#), має право як на зупинення, так і на відмову в задоволенні такої заяви.

Визначаючи наявність передбачених [статтею 201 ЦПК](#) підстав, за яких провадження у справі підлягає обов'язковому зупиненню, суд повинен, зокрема, враховувати, що така підстава для зупинення провадження у справі, як зазначено у [пункті 4 частини першої цієї статті](#) - неможливість розгляду цивільної справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства, застосовується у тому разі, коли в цій іншій справі можуть бути вирішені питання, що стосуються підстав, заявлених у справі вимог, чи умов, від яких залежить можливість її розгляду.

Підставою для зупинення провадження за [пунктом 4 частини першої статті 201 ЦПК](#) може бути також відкриття Конституційним Судом України провадження за зверненням відповідно до [статті 43 Закону України від 16 жовтня 199 року N 422/96-ВР "Про Конституційний Суд України"](#) про офіційне тлумачення положень Конституції України чи закону, що мають застосовуватися при вирішенні справи, яка перебуває у провадженні суду.

При неможливості розгляду справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку кримінального судочинства, підставою для зупинення провадження у цивільній справі може бути лише наявність кримінальної справи на розгляді в суді.

Разом з тим підставою зупинення провадження у справі не може бути касаційне оскарження попередніх судових рішень у справі.

Застосовуючи [пункти 2, 3, 5 частини першої статті 202 ЦПК](#) відповідно про зупинення провадження у зв'язку із захворюванням сторони, перебуванням її у службовому відрадженні чи призначенням судом експертизи, суд повинен виходити з того, що у таких випадках відповідно до змісту [статті 157 ЦПК](#) провадження у справі може бути зупинено, якщо передбачається, що зазначена відсутність сторони або проведення експертизи триватиме понад установлені строки розгляду справ.

Правило [частини другої статті 202 ЦПК](#) про те, що суд не зупиняє провадження у випадках, установлених [пунктами 1 - 3 частини першої цієї статті](#), якщо відсутня сторона веде справу через свого представника, не застосовується до випадків, коли суд викликає позивача або відповідача для особистих пояснень.

34. Враховуючи, що [стаття 203 ЦПК](#) пов'язує строки зупинення провадження у справі з обставинами, після усунення яких суд зобов'язаний відновити провадження у справі, то суддя повинен періодично перевіряти, чи не усунені ці обставини, що викликали його зупинення. Суду також слід роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх процесуальний обов'язок інформувати суд про усунення обставин, що викликали його зупинення. Час, який минув з моменту зупинення провадження у справі і до його відновлення, не включається до строку розгляду справи.

35. Фіксування судового процесу є однією з гарантій його гласності як основоположного принципу правосуддя. Це означає обов'язковість процесуального оформлення документів, які фіксують процесуальні дії суду, сторін та інших учасників цивільного процесу, а також обставини (факти) при розгляді справи. У зв'язку з цим суди мають забезпечити суворе виконання вимог [статей 197 - 200 ЦПК](#) про порядок складання та оформлення журналів і протоколів та їх зміст.

Подані протягом семи днів з дня проголошення рішення у справі письмові зауваження щодо неповноти або неправильності технічного запису судового засідання, журналу судового засідання розглядаються одноособово головуючим після закінчення розгляду справи, без проведення судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання; і в разі їх задоволення (частково чи повністю) або відхилення постановляється відповідна ухвала.

У разі неможливості розгляду зауважень у встановленому порядку (зокрема, не задоволена судом заява про поновлення пропущеного строку на подання зауважень, закінчився строк повноважень судді) вони приєднуються до справи, а їх наявність відповідно враховується судом апеляційної або касаційної інстанції.

36. Суди повинні здійснювати підготовку цивільних справ до судового розгляду та розглядати їх протягом розумного строку, який у кожній конкретній справі з урахуванням справедливого і своєчасного їх розгляду визначається: складністю справи; поведінкою заявника; процесуальними діями суду, але не більше строку, визначеного [частиною першою статті 157 ЦПК](#). При цьому, якщо в одному провадженні об'єднані вимоги, для одних з яких законом установлений строк розгляду в один місяць, а для інших - у два місяці, справа підлягає розгляду і вирішенню в розумний строк, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі.

Звернути увагу судів на необхідність дотримання вимоги [частини другої статті 157 ЦПК](#) щодо постановлення ухвали про подовження розгляду справи, але не більш як на один місяць. Оскільки закон передбачає дослідження певних обставин при постановленні такої ухвали (виняткові випадки, особливості розгляду справи тощо), то зміст ухвали повинен відповідати вимогам [частини першої статті 210 ЦПК](#).

37. Відповідно до [статті 217 ЦПК](#) визначення порядку виконання рішення суду, надання відстрочки або розстрочки виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання за наявності для цього підстав зазначається безпосередньо в рішенні суду при його ухваленні.

Заяви сторін або державного виконавця про вчинення судом таких же дій при виконанні рішення суду за наявності для цього підстав розглядаються в порядку, встановленому [статтею 373 ЦПК](#), за результатами вирішення яких постановляється ухвала.

У разі задоволення заяви в ухвалі суду, крім відомостей, передбачених [статтею 210 ЦПК](#), зазначається строк дії відстрочки (розстрочки), а при наданні розстрочки, крім того, розмір періодичних платежів, які підлягають стягненню для погашення присудженої суми. Межі дії відстрочки (розстрочки) можуть бути визначені не лише датою, але й настанням якоїсь події (зміна матеріального становища відповідача, видужання тощо).

Якщо обставини, через які особі була надана відстрочка (розстрочка), відпали раніше, ніж було зазначено в ухвалі суду, суд за заявою заінтересованої особи або державного виконавця може вирішити питання про припинення дії відстрочки (розстрочки).

Заява про надання відстрочки (розстрочки) виконання рішення суду на новий строк або про припинення її дії повинна розглядатися в такому ж порядку, як і первинна заява.

38. За правилами [розділу IX ЦПК](#) відновлення втраченого (і в разі, коли справу знищено за закінченням строку зберігання) повністю або частково судового провадження в цивільній справі, якщо вона була закінчена ухваленням рішення або постановленням ухвали про закриття провадження, проводиться у порядку, встановленому цим Кодексом, судом, який ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження у справі, за заявою (зміст якої визначено [статтею 405 ЦПК](#)) осіб, які брали участь у справі (їх правонаступників), або за ініціативою суду (коли це потрібно для вирішення іншої справи, надіслання справи до суду вищої інстанції тощо).

Згідно зі [статтею 406 ЦПК](#), якщо у заяві не зазначено мету відновлення провадження або відомості, необхідні для його відновлення, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху, якою встановлює заявникові строк, необхідний для усунення цих недоліків, а в разі

невиконання цих вимог - ухвалою визнає заяву неподаною і повертає заявнику ([частини перша і друга статті 121 ЦПК](#)).

Якщо ж мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів, суд своєю ухвалою відмовляє у відкритті провадження або залишає заяву без розгляду у випадку, коли провадження було відкрито.

Суд відмовляє також у відкритті провадження, якщо воно не було закінчене ухваленням рішення або постановленням ухвали про закриття провадження у справі, оскільки ця обставина не виключає можливості пред'явлення нового позову (заяви) і це має бути зазначено в ухвалі суду про відкриття провадження у новій справі.

Розгляд справи та ухвалення рішення проводяться з урахуванням особливостей, установлених [статтями 407 і 408 ЦПК](#). Якщо необхідні відомості або документи є в інших осіб, які заявник не може отримати, суд за його клопотанням має сприяти у їх збиранні. За недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження (його частини) суд на підставі [частини третьої статті 408 ЦПК](#) ухвалою закриває розгляд заяви про відновлення провадження і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів.

39. Розглядаючи справи, суд відповідно до [статті 211 ЦПК](#) має виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню порушення закону, і постановляти щодо них окремі ухвали та направляти їх відповідним органам та особам, які повинні протягом місяця з дня одержання окремої ухвали повідомити суд, який її направив, про вжиті заходи. Окремі ухвали можуть бути постановлені і при закінченні розгляду справи без ухвалення рішення (закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду), а також за наявності певних умов й до закінчення її розгляду.

[ЦПК](#) не зобов'язує суд проголошувати окрему ухвалу, проте суд повинен повідомити осіб, які беруть участь у справі, про її постановлення.

40. Визнати такою, що втратила чинність, [постанову Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року N 9 "Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції"](#) (зі змінами, внесеними згідно з [постановами від 25 грудня 1992 року N 13, від 25 травня 1998 року N 15 та від 22 грудня 2006 року N 9](#)).

**Голова
Верховного Суду України**

**Секретар Пленуму
Верховного Суду України**

В. В. Онопенко

Ю. Л. Сенін